

Українська жіноча проза

**МАРІАННА
ГОНЧАРОВА**
**В ОЧІКУВАННІ
КІНЦЯ СВІТУ**

CF FOLIO

Маріанна Борисівна Гончарова

В очікуванні кінця світу

Серія «Українська жіноча проза»

предоставлено правообладателями

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=23819903

*Гончарова Маріанна «В очікуванні кінця світу». Серія «Українська жіноча проза». Літературно-художнє видання: Фоліо; Харків; 2016
ISBN 978-966-03-7555-0*

Анотація

Індіанці племені майя напророчили людству кінець світу десь до 2020 року. І що залишається робити маленькій тендітній жінці, яка живе в будинку на природі, в теплі і затишку, коли вказані пророцтві роки спливають і ось-ось усе трапиться? Маленька тендітна жінка не втрачає оптимізму. Одного разу пізно ввечері вона дістає свій улюблений ноутбук, сідає перед екраномі всю ніч безперервно, поки діти і чоловік сплять, згадує і записує найважливіше, найцінніше у своєму житті. А якщо спотайна силою пам'яті і любові вдасться зупинити трагедію?...

«В очікування кінця світу» Маріанни Гончарової – це зізнання в любові до самого життя, в любові, яка здатна навіть останні дні буття зробити яскравими і щасливими.

Содержание

22.00. Я вдягнула піжаму з трьома ведмедями,...	5
22.37. Десь у мудрій книжці я читала,..	9
23.45. Чому в ріці біля дому не співають жаби?	37
00.20. Друзі мої, друзі милі	51
Кінець ознакомительного фрагмента.	62

Маріанна Борисівна Гончарова

В очікуванні кінця світу

Останнім часом кількість гіпотетичних дат так званого кінця світу різко зросла. Особливо багато їх припадає на перші двадцять років нового століття.

Вікіпедія (Вільна енциклопедія)

Серпень, дві тисячі... надцятого року

22.00. Я вдягнула піжаму з трьома ведмедями,...

...всілася на ліжко, поклавши підборіддя на коліна, і почала чекати. Далі слід було б написати щось пафосне, наприклад: годинник пробив дванадцятю. Але годинник у нас не б'є. Це ми його б'ємо. Часом випадково, часом умисно, щоб помститися за ранковий дзвін. Час, заради його ж економії, ми зараз найчастіше дізнаємося зі своїх телефонів. Це неправильно, але всі так роблять. Одне слово, я сіла і почала чекати, коли ж нарешті засурмлять архангели.

Кінець світу на цю, здавалося б, звичайну літню ніч призначили спочатку Нострадамус, потім Ванга, а потім зателефонувала Степашкіна Євдокія і урочисто оголосила:

– Ну ось і все, я ж тобі казала, ось і все тепер. – Степашкіну Євдокію натхненно несло. – Уже! Ось-ось! Як розколеться земля! Та як запалає все кругом! Та як хлинуть дощі вогняні! – верещала вона.

– Ти що, Степашкіна Євдокіє, стривай, не радій так, у мене ж діти, – почала я благодати, наче від Степашкіної тепер залежало, запалає чи не запалає, хлинуть чи не хлинуть: – Ти що ж таке говориш?!

– А це вже як призначено! – тріумфально цокнула язиком Степашкіна Євдокія. – Хто, може, і не помітить нічого,

а комусь Всесвіт потиличників надає! – здавалось, вона навіть загрозовито махає комусь міцно стиснутим кулаком. – Ну добре, я пішла...

І відключилась. Ні, ну нормально? Вона пішла. Наче їй ще три валізи збирати. На той світ.

А увечері зателефонувала мама і тривожним тоном повідомила, що про кінець світу легко та делікатно пожартували всі телевізійні канали.

Нострадамуса я ніколи не знала, тому не дуже йому й довіряла. Ні, ну хтозна, що він там мав на думці в тих своїх катренах. Розшифровувати і читати їх лиш ледачий не брався. І кожен тлумачив по-своєму, як йому вигідно.

Зате Степашкіну Євдокію я знала дуже добре і саме тому їй не вірила. Але той факт, що весь цей дружній гурт раптом напосівся в один день – і Нострадамус, і Степашкіна, і Ванга, й телебачення, і мама... Я злякалась.

* * *

Отже, мене запитували: коли вже ти розпочнеш? Що ти пишеш у своїх пухких блокнотах повсякчас? Чого сидиш із застиглим скляним поглядом? Сідай уже до комп'ютера. Скільки можна – гримали на мене друзі, мої домашні, суворо супив брови, як хтось колись сказав, мій *примусовий* редактор. А я їм усім казала, що я б уже почала б, та у мене немає першої фрази. Литої першої фрази. Я так не можу.

Мені треба відштовхнутись і потім – іеееех! А нема від чого. Мені потрібне перше речення. Це як вдихнути. Це як перший змах диригентської палички. Це як... Донька запропонувала: «Все змішалось в домі Облонських...» Мама моя перебила внучку: таке вже було в *когось* і запропонувала: «Кінець світу, про який так довго говорили більшовики...» Ми всі почали перебивати одне одного, у нас у сім'ї так заведено, у нас у всіх південний темперамент, і принадність наших розмов саме в тому, що ми говоримо одночасно і здебільшого не чуємо одне одного. Але тут несподівано ми всі засміялись, а синок мій кмітливий сказав:

– Ну добре, всі – тихо!.. Давай, мам, записуй. Ось тобі перша фраза: «Ще нічого не сталося...» Як?

– І все? – обурилась я. – Ось від цього, такого ніякого, відштовхуватись?

– Так. Ти що, забула? Це ж пісенька з кінофільму «Пітер Пен». «Ще нічого не сталося, нічого такого не сталося, але всяке страшне може статися зараз. І думать про це, пам'ятати про це нам треба навчитись. Давно вже нам треба навчитись...» Ну там далі начебто про краватку. Мовляв, подумаєш, краватка... А потім «земля нахилилась, вона похитнулась, іптаство літати нараз припинило, і стали рівнини по-троху кривими...».

– Так-так, – перебила брата Ліна, – там іще про те, що у риб повиростали ноги, вони видерлися на сушу і почали кусати всіх. І закінчується ця пісенька із кінофільму «Пітер

Пен» тим, що кругле стало ще круглішим і на небі з'явилося три чи навіть чотири Чумацьких Шляхи.

– Ну там і про всяке інше. І кожен бачить своє, – перебив сестру Данило. – Ось, наприклад, летить астероїд. Нудно в космосі. Темно. Самотньо. Ні звуку, ані світла, ані запаху... Таке в чистому вигляді «нічого». І раптом – а що це? – гоп! Блакитна планета наша, красунечка. Ошатна: там – вогники, там – якийсь рух, там – яскраві плями – плантації тюльпанів пахнуть кавунами, зелені та коричневі квадратики – поля, музика, аромати парфумів, ванілі. А коли ближче підлетіти, он родина сидить навколо столу, перебивають одне одного, курячі котлети їдять із цвітною капустою і картопляним пюре... Іііііі...

– Стоп! – перебила я Данила. – Стоп! Замовкни негайно. Тому що, як казав Мальгрим, зухвалий і цинічний маг із «Тридцять першого червня» Пристлі: «Все, що створено нашою уявою, мусить десь існувати».

Ох, не слід було Данилові таке казати! Пісні піснями, жарти жартами, але ж саме сьогодні, за версією Нострадамуса та його послідовників, включно із суворою Степашкіною Євдокією, десь у космосі гігантський астероїд уже намірився щонайточніше врізатись у маленьку планету нашу матінку.

22.37. Десь у мудрій книжці я читала,..

..як раніше, ще до влади Рад, лікар земський або просто якийсь собі лікар, товстенький, затишний, вусатий, знявши пенсне, м'яко поклавши свою чисту, практично стерильну лапочку на коліно пацієнта, повідомляв:

– Ну що ж, скажу відверто. Завершуйте ваші земні справи, друже. Кріпіться і уповайте. Вам зосталось...

І казав, скільки зосталось.

А тут, зараз, як встигнути завершити мої земні справи? Часу ж бо зовсім не залишилось. А у мене ж цих справ по вінця! По вінця!

– Айайаааай, – журилась я, – і це підсумок мого життя? Жодних досягнень, перемог, нічого не пододала, ні нагород, ні титулів не маю, лише якихось вісім медалей. І ті не мої, а мого собаки. Айайаааааа...

Я, метушлива, як юна недосвідчена курка, думала, що мені б зараз зібрати всю свою родину, всіх своїх друзів, обхопити руками, притиснути до себе і врятувати від страшного та неминучого. Паніка – мій звичний стан – не забарила-ся, вона закипіла, м'яко стукнула в потилицю, забродила тілом, відгукнулась бурею в шлунку і забила-ся шалено в районі серця.

Чоловік мій любий спав легким безтурботним сном набіганої дитини. От молодець. Він був спокійним та впевненим, що, по-перше, це все вигадки і блаж, по-друге, коли що, він у мене вірив – я ж бо не розгублюся і все організую. Спи-спи, синку, чоловіче мій, спи давай.

Ми з чоловіком у дитинстві були зовні дуже схожими. Щоправда, моя свекруха вважає, що її синок був значно красивішим. Ну, їй краще знати. Тим паче що я носила окуляри. Через це бабусі мого чоловіка я й зовсім не подобалась. Вона казала: «Не наравиця вона міні. Худа, хліба не їсть, окуляри носе».

Окуляри – це в моїй юності був дуже серйозний гандж. Наприклад, як шість пальців або заяча губа. О, якби бабуса мого чоловіка ще й знала, що я амбідекстр, тобто перенавчений, але все ж таки шульга, що б з нею було? Заборонили би бідному Аркашечці та Мар'яшечку за себе брати. І залишилась би Мар'яшечка сама-самісінька, як билиночка в полі порожньому та покошеному. Гоп! Тут же заперечила б моя подруга Олена: чого ж це Мар'яшечка залишилась би сама-самісінька? Це ще не факт! А може, якраз Аркашечка залишився б сам-самісінький, як билиночка в полі порожньому та покошеному. Тим паче з такими високими вимогами своїх родичів до майбутньої нареченої.

Якось трапився випадок в селі Котелевому. Я там підробляла у філії музичної школи викладачем фортепіано. Це взагалі жах якийсь був. І як мені мама дозволила, не збагну. Ко-

ли я її повідомила, що влаштувалась на роботу до музичної школи, і не в місті, а в селі, вона тільки руками розвела. Ні, ну правда – куди-куди, а до музичної школи я би пішла працювати – як вона думала – в останню чергу. З музикою в мене були свої, дуже інтимні і, по суті, кримінальні стосунки. Я її катувала і мучила. Ноти для мене нічого не значили взагалі. Мені, короткозорій, порпатися в нотах було дуже важко і неохота. У зв'язку з цим я виробила тактику. Я просила свою вчительку зіграти твір раз, іще раз. Потім ще і ще раз. Відтак нахабно і старанно підбирала його вдома на слух. А траплялося, що й в іншій, більш зручній для мене тональності. І на випускному іспиті мої хитрощі зауважила тільки одна вчителька. Решта зааплодували і поставили «п'ять». І вона, Лариса Степанівна Журавльова, також, звісно, поставила «п'ять». По-перше, тому, що я, хоч і збешкетувала, проте дуже віртуозно, як вона сказала моїй мамі, а по-друге, тому, що на уроках сольфеджіо я завиграшки писала музичні диктанти для всього класу.

Отож, я почала підробляти в сільській філії музичної школи. Моя донька дивувалась, як це? І навчатись, і працювати. А що ж вдієш? Добра туш для вій коштувала половину моєї стипендії. Гарна сумка – три мої стипендії. Одяг – о, у спекулянтки Маври Онисимівни, яка виходила на прогулянку з дитячим візком, повним товару, поряд із нашим університетом, можна було купити все, що забажаєш. І я повинна була підробляти, тому що хотілося носити хороше, ошатне

і якісне. А просто так, в магазині, щоб дешевше, цього не було.

До мене на уроки музики приходили дівчатка з жакливими руками і нігтями. Практично з кігтями. Я вчила їх приводити руки до ладу. Багато учениць та їхні батьки були переконані, що це вибрик. Потім, коли наставав час платити за уроки, батьки цих залізнолапих дівчаток раптом замислювались: а чи не надто це велика ціна за те, що їхня дитина припинила допомагати їм на городі, посилаючись на очкасте дівчисько, котре навіювало їм, що руки треба берегти і тримати в чистоті? За перший же місяць роботи я втратила половину набраного класу. І не лише через боротьбу за красу рук, але й через головну невідповідність ціна-якість, позаяк за перший місяць дівчатка так і не навчилися грати улюблену пісню батьків «Я люблю тебе до слез...». Втім, одна моя вихованка, донька вчительки і голови колгоспу, все ж таки вивчилась, закінчила музучилище, потім консерваторію і повернулася назад на батьківщину, де веде тепер у тому ж селі заняття хору. Варто було для цього вчитися в консерваторії? Не знаю. А може, й варто. В усякому разі, справою своєю вона захоплена, значить усе не даремно...

Отож, коли я, нелегітимно пропускаючи пари в університеті, стукала олівчиком у такт етюдам Черні у виконанні однієї із залишених мені учениць, примчала секретарка директора філії і, вирячивши очі, пристрасно зашепотіла мені у вухо, що дві рівноповажні родини Котелевого розірвали домо-

вленість про весілля лише тому, що наречена... раптом! при всіх наділа... ввечері... окуляри! Щоб дивитись телевізор. Ото дрімучий був народ! І я тоді збагнула, чому мене так жаліли в цьому селі й завжди поступалися місцем в автобусі. Навіть древні столітні бабуськи казали мені: сідай, бідна дитинка, сідай. Хоч я і відмовлялась. Все пояснювалось просто – я була худою і в окулярах...

* * *

Нещодавно надибала стару чорно-білу світлину: сонце, канікули, я в ситцевій сукенці. Стрижка – квадратик над вухами, і бантик сповз. Стою під старою сливою-угоркою, на-супивши брови, думаю серйозні думки. Найбільш серйозні думки, як я тепер розумію, були у мене саме в тому віці – вісім-десять років. І скільки відкриттів. Дивовижних! Так.

– Граємо «Бариня прислала сто рублііів!!!», – кличуть подружки. Під вікнами нашого одноповерхового чотириквартирного будинку вони вже вибудували ціле місто для ляльок. А я не можу – мені за фортепіано, ще сорок хвилин. Ще цілих сорок хвилин! Але зате у мене на пюпітрі книга «Острів скарбів». Пальці автоматично колупають клавіатуру, ганяючи туди-сюди якусь гаму, а очі читають, читають.

Нарешті вибігаю – ура!

Мій дід працював на Одеській фабриці іграшок. У мене були рідкісні настільні ігри, в які ми грали з подругами. А

ще дід подарував мені те, без чого, на думку багатьох дідусів і бабусь того покоління, не може вирости хороша дідусева внучка: у мене були серсо, такий обруч з паличкою, і навіть крикет. До серсо і крикету дідусь надіслав мені, спеціально замовлені у кравчині, картату спідничку та білі гольфи з помпонами. Я так і навчилася кидати й ловити серсо, а в коробці з крикетом не було інструкції, як у нього грати. Тоді я читала «Алісу в Дивокраї», і її гра в крикет за допомогою фламінго спантеличила мене остаточно. Поступово ворітця загубились, молоточки поцупили сусідські хлопчачки для своїх ігор. А ми стрибали через скакалку, грали в класики і в «штандер-стоп».

Моя мама якось розповідала мені, як після закінчення школи не вступила до МДУ і працювала в якомусь дуже глухому далекому селі на краю світу. Двічі на тиждень туди ходила вантажна машина, котра возила робітників. Усі робітники сиділи, а мама стояла. Але часто мама на ту машину не встигала, і їй доводилося йти вісім кілометрів пішки через порожні поля до цукрового заводу, звідки йшла машина до Чернівців. І ось хазяйка, добра жінка, в якої мама винаймала куток, давала їй перед виходом сірники та свічку на той випадок, якщо раптом мама, йдучи взимку через поле, зустріне вовка. Бо там справді водилися вовки. Пригадую, мама розповідала мені цю історію дорогою зі школи додому.

– І що? Трапився вовк?!

– Ні, – спокійно відповіла мама.

– Жаааль, – мрійливо протягнула я, любителька пригод, уже домислюючи сюжет, як мама запалила свічку і гайда тією свічкою вовка лякати.

При цьому слухати маму було не страшно, а цікаво, – бо це ж мама – ось вона, тримає мене за руку, ми разом дружно крокуємо додому, отже, нічого з нею не сталося.

Увечері я переповіла цю історію своїй молодшій сестричці, але вже в барвистих деталях, додавши завивання вітру в полі, крик нічного птаха, скрип чийхось кроків по снігу, і яскраво описала нашу маму, котра обережно, по-партизанськи крадеться через поле і тримає напоготові сірники. Я дійшла до кульмінації розповіді і хотіла повідати сестрі, як наша героїчна мама про всяк випадок дістала сірники і... Але тут мені нагадали, що доки не пізно, треба сідати за інструмент. Ну, щоб увечері сусіди не гнівались. Я сіла за фортепіано. Зазвичай під час моїх занять сестрі Тані забороняли до мене чіплятись. Та вона все ж просочилася до кімнати, полізла мені в обличчя своїм запашним рум'яним личком і пошепки на вухо обережно запитала:

– І що? Що було потім?

– Що?! – не розуміючи, про що вона, запитала я.

– Ну, зустріла тоді мама вовка?

– Аааа... Так, звичайно, – кинула я через плече, занепокоєно мружачись, нахилившись до попітра мого піаніно і вдивляючись в ноти. – Зустріла... Тааак...

– І що?! Запалила мама свічку?! – вже зі сльозою в голосі

гучніше запитала сестра Таня.

– Так-так, запалила, – розсіяно, не дивлячись на сестру, продовжувала я копатися в новій п'есі з «Дитячого альбому» Чайковського.

– І що? Злякався?

– Хто?

– Вовк! – Танька промовила страшне слово самими губами, як вдихнула: – ввк!

– Не-а. Не злякався.

Таньчині шоколадні величезні очиська наповнилися слізьми.

– А потім?

– Пооо-тіім... Значить, пооотіім... вовк вистрибнув і... – буркотіла я, втикнувшись носом у ноти, розбираючи аплікатуру.

– І шоееее? – кризь набухлий від сліз ніс провила Таня. – І шеее зробиеееев?!

– Що-що... Напав! – я взяла перший акорд. – І гам! – проков-тнув.

– Меееееемаааааа!!! – з лютим ревінням Танька побігла скаржитись батькам.

Отож, там, у тому селі, звідки мама здійснювала свої справді небезпечні піші нічні походи до автобусної станції, в школі на перерві вона запропонувала якось дітям погратися в «штандер». Діти презирнулись і почали так реготати, що деякі попадали просто в траву на шкільному подвір'ї. Во-

ни заливалися довго, повторюючи: «штандер!», заспокоювались, а потім – «штандер», ооой! – знову заходилися.

Взагалі сміх – такий іншопланетний стан, абсолютно індивідуальний. Тому причини цієї дивовижної реакції мама довго не знала. Лише потім з'ясувалося, що так звали сільрадівську міцну норовливу коняку, верхи на якій голова сільради об'їжджав село. Вона терпіти не могла запах самогону, і якщо голова був во хмелю, брикалася, видираючи копитами дернину, хвицалась, обурено іржала, нарешті викидала вершника в канаву і втікала. Але на вечір дисципліновано ставала біля сільрадівського ганку, косячись на всіх лукавим оком. Штандер.

А ми на нашому чудесному зеленому великому обійсті, де було повно дітей, весело і з задоволенням гралися в «штандер» мало не щодня. Частіше із сусідськими дівчатками – сестрами Мірою і Раєю. Їхній тато жартував: «Мірі-мир, Раї-рай».

Мірочка. Ніжно любима моя подружка. Родина Векслерів. Дядя Михайло, наш божественний викладач словесності, ходив поміж рядами парт і напам'ять читав вірші та прозу, притискаючи тонкі пальці до скронь. Йому допікали жахливі мігрені. Коли ми під час гри починали галасувати, він, нерухомо сидячи в своїй спальні, говорив стиха: «Д-д-діііти...» І ми змовкали.

Якось я захворіла на грип. І мама запитувала, чого б мені

хотілося. І я сказала, що мені хочеться газованої води «Ситро» і почитати. Ситро мені було не можна, але тато збігав до гастроному і приніс, а Мірочка пішла в бібліотеку, в нашу улюблену затишну дитячу бібліотеку, з чотирма сходинками і дерев'яною верандою, на якій можна було пити чай і просто стояти, милуючись літнім днем, або сидіти в кріслі під мереживною білою парасолькою. Проте чомусь ніхто не пив і не милувався. Отож, Мірочка пішла до бібліотеки, де сиділи наші старенькі бібліотекарки з вузькими гострими плечиками, покритими шаллями будь-якої пори року. І, розуміючи моє нетерпіння, повернулася швидко і принесла мені п'ять книжок. І всі п'ять були цікавими, позаяк наші з Мірочкою смаки цілковито збігалися. Вона принесла книжки, сіла на стілець у сусідній кімнаті і розмовляла зі мною через двері – її до мене не підпустили, щоб вона не заразилася грипом.

Я лежала і читала, читала, читала. А коли втомлювалась читати, розглядала альбоми з репродукціями – у нас їх було багацько. Картини малих голландців. Неєра, наприклад, де були зображені люди в чудернацькому одязі та взутті; хтось просто прогулювався набережною, хтось по замерзлій річці мчав на кумедних ковзанах. Я вигадувала їм долі, дітей, майбутнє, фантазувала, хто куди йде, хто з ким знайомий, навіть давала їм імена з улюбленої книжки «Срібні ковзани».

До речі, коли, вперше побачивши Домський собор, я, майстер спонтанних реакцій, як написав про мене один журналіст, вигукнула, притискаючи руки до грудей: «Голландія.

Справжня Голландія!», Саша Шапошников, який їздив разом зі мною на студентську конференцію до Риги, хмикнув, засоромлено роззирнувся навколо і прошепотів мені на вухо: «Це Латвія, Гончарова. Латвія».

А у мене була пряма асоціація: оргán – день Святого Ніколаса – діти Ханс і Гретель – Голландія. Так.

Там, до слова, в готелі Ризького університету, в готелі для викладачів та аспірантів, вночі мене вкусила блощиця. Вкусила, м'яко сказано... Вона відкусила у мене шмат обличчя. А на ранок нас фільмувала молодіжна програма ризького телебачення. Ці молоді люди, такі стильні всі, тонкі, довговолосі, страшенно тішились, але співчували і, дивлячись на мою похмуру розпухлу мармизу, напевне, думали, що я вночі відбивалася від хмільного залицяльника. Намагалися знімати мене з іншого, не скаліченого прибалтійською блощицею, боку.

Ну, то таке... Отже, я в дитинстві хворіла – прекрасний час – читала, думала, розглядала картинки. А іноді, занудьгувавши, я вкладалася з виглядом «ніщо не миле» і заходила важко зітхати, і мама видавала мені старовинну бляшану коробку з нашими «скарбами»... Оооо!.. Гудзики, намистини, пряжки, якісь дивні предмети, про які я не знала, для чого вони. Усім цим багатством можна було бавитися годинами.

Коли мені набридало лежати і коли нікого не було вдома, я сідала до фортепіано, грала новомодні пісеньки, ко-

трі забороняла мені підбирати моя вчителька музики. А потім просто дивилась у вікно. Навпроти мешкала ще одна моя подружка, Люда Попова, ніжна, прозора, як не дивно, дуже спортивна дівчинка. Вона також часто хворіла, і ми перемовляли з вікна у вікно знаками, телефонів у нас тоді не було.

* * *

Люда після закінчення школи вступила до інституту в красивому місті Кам'янці-Подільському, центр якого прикрашала унікальна старовинна фортеця. Люда нормально вчилась, і її, таку рухливу, легку, одразу ж покликали до волейбольної команди інституту. І якось під час тренування з волейболу вона раптом присіла від болю в животі. Вона навіть не зайшла в гуртожиток, а негайно поїхала автобусом додому, до мами з татом. Лець витримала двогодинний переїзд. Ще довго йшла з автостанції додому. На другий поверх у свою квартиру вже не змогла піднятися. Її мама вибігла в магазин і випадково на сходах біля входу виявила Люду, майже непритомну від болю. Через півроку Люда померла від ниркової недостатності.

От дивно, Люда в останній місяць свого життя лежала в двомісній палаті в нашій лікарні. А в сусідній, так само маленькій – на двох – палаті, помирав Юра Назарко. Люді ще не було вісімнадцяти. Юрі ще не виповнилося дев'ятнадцять. У Юри була невиліковна, найстрашніша хвороба – саркома.

І почалася з банального забою коліна. На тренуванні, знову ж таки, з волейболу. Ці діти не знали одне одного. Але тієї ночі, коли Юра помер, Люда побачила сон. Вона розповіла мамі, що їй наснився наречений, вродливий, у костюмі. Він прийшов до неї в палату і весело покликав Люду за собою, благав, просив, ходімо зі мною. Дорікав, ну чого ти лежиш, ходімо... І Люда погодилась. Чому ж не погодитись, такий милий інтелігентний парубок. Вона померла через тиждень. Мій тато посадив на її могилі ялинку. Ця ялинка зараз така висока, така пишна. Пізно восени з неї падають шишки. Навколо того місця повно шишок. І повно білок.

Найближча подруга Люди Попової, також Люда, на прізвище Мартинова, вийшла заміж за мого свояка і стала моєю близькою родичкою. І ми з Людою Мартиновою тепер часто згадуємо Люду Попову.

Вона взагалі дуже хороша, ця Люда Мартинова. Вони, ці дві, Мартинова і Попова, ходили містом симпатичні, нерозлийвода, волейболістки, тонконогі, худезні, чудернацькі. Одна Люда білошкіра, з пшеничним волоссям. Друга – смаглява з розкішною шевелюрою кольору воронячого крила. Я, наздоганяючи їх, кричала: «Люууудди!», і люди на вулиці лякалися і не розуміли, чого ця дівчинка мчить і голосить, і кличе людей, хто її скривдив, і що робити, і як допомогти. А я наздоганяла Люду та Люду, і ми весело чимчикували разом. І я, крокуючи між ними, завжди задумувала бажання.

Для себе і для них, для Люд. Для себе – п'ятірку з фізики, і щоб контрольну з біології скасували, Людї Мартиновій – щоб мама купила тканину на сукню, а Людї Поповій – щоб подарували джинси. Ми йшли повз старий парк імені Пушкіна, повз кінотеатр. Ми затримувались біля Палацу урочистих подій, щоб порозглядати наречених... І кожна з нас думала, от я буду – ого яка наречена, найкраща!

Ми з Людою Мартиновою журилися, що Люда Попова пішла в інший світ, нічого не дізнавшись і не пізнавши. І закохатися навіть не встигла, і нічого не встигла. Як так сталося, як це відбулося? І якось ми почали перераховувати, що важливого мало в її житті трапитись, обов'язково трапитись, від чого несправедливість її смерті здавалася нам ще більш очевидною. Кохання. Дитина. Світанок біля моря. Відчуття весни, коли ти вагітна. Це дивовижний, дуже яскравий стан. Коли жінка вагітна, вона все сприймає удвічі сильніше, враження яскравіші. І весняне небо, і яскрава ніжність зелені, і бруньки бузку, і запах мокрої землі. І потім багато ще чого. Мандрі. Подарунки на Новий рік і Різдво. Або літня млосна спека, коли переломлюється перед очима і плавиться повітря, а в наших з Людою старих тихих будинках, зведених іще австрійцями, гладенькі дощані підлоги і дрімотна заспокійлива прохолода. І ще – літаки. Адже Люда Попова ніколи не літала літаком. Це незвідане та дивовижне. Важкезний болід розбігається і злітає. Ба більше, летить. Тримається у повітрі. Прекрасне відчуття, я вважаю, попри те, що я жаж-

ливо боюся літати і весь політ практично сама, одна-єдина в цілому салоні, тримаю літак у повітрі за ручку свого крісла, сама! Добровільно і безоплатно. А решта пасажирів сплять, їдять, випивають. І ніхто не знає, як я в цей час труджуся для нашого спільного благополуччя. Якби моя воля, я б стояла за спиною в льотчика і давала вказівки: «Вперед дивися! Не відволікайся! Зменш швидкість! Не озирайся! Не розмовляй! Яку тобі каву?! За штурвал тримайся!»

Коли ми їздили машиною, а надто на великі відстані, і я ось так починала керувати, мій чоловік змовкав, їхав спершу мовчки, тільки скрипів зубами, а потім не витримував, виїжджав на узбіччя, зупиняв авто, обходив його, відчиняв двері з мого боку і казав: «Виходь, жінко! Іди, сідай за кермо! Веди машину! Якщо ти така грамотна. А я поряд посиджу, покомандую!»

Але я не про це. Ось літак, коли він пронизує хмари, і раптом з'являється сонце, а внизу залишається понура брудна піна. А поряд із тобою яскраве літне синє небо. Ось це Люда Попова неодмінно мала побачити. Проте не побачила.

Коли я прийшла до неї, до Люди Попової, в гості вперше, вона завела мене у дальню кімнату, захаращену, не житлову – вони тільки-но в'їхали в ту квартиру і ще не розібрали мотлоху, залишеного попередніми господарями, – Люда завела мене в ту кімнату і сказала: зараз я тобі покажу *щось*... І звідкись, після довгого шарудіння пакувальним папером, раптом дістала чудернацьку, дуже важку темно-синю короб-

ку. Ми змахнули з неї пилюку і відкрили її. То був старовинний патефон. Люда поставила на диск товсту чорну платівку, накрутила ручку, потім дбайливо опустила на платівку голку – сухий шерхіт, томливий довгий програш, такий гарний і... Як же мені хотілося тоді, щоб ця музика звучала і звучала:

Когда утро рассыпает золото,
Когда ветер напевает молодю,
Как хорошо вдвоем с тобою там,
Где ждет нас море синее, широкий простор.

Когда вечер затушает линии,
Когда тени затанцуют синие,
Как хорошо вдвоем с тобою там,
Где небо видит линии черных гор.

Мне легко с тобой, подруга родная моя.
Мне легко, и жизни радуюсь я тогда,
Как мальчик.

Когда вечер затушает линии,
Когда тени затанцуют синие,
Как хорошо вдвоем с тобою там,
Где небо видит линии черных гор.

Мені так полюбилася ця солодкава пісенька з єдиної в Людиному домі платівки, що я попросила маму купити мені таку ж саму. І хоч у нас вдома вже був великий програвач і го-

ри платівок різними мовами, магія цієї дивовижної мелодії – південної, пряної, млосної – вона зачарувала мене, та й зараз не залишає душу байдужою. Тоді я навіть вирішила співати її на приймальному іспиті до музичної школи. Але розсудлива Мірочка резонно заявила, що ця пісня не підходить, бо там «Мне легко, и жизни радуюсь я тогда, как мальчик»... А ти ж не хлопчик, ти – дівчинка, – переконувала мене Мірочка. А пісню «Взвейтесь кострами» також не можна, тому що ти ще не піонерка. А що ж мені співати? – розгубилась я. Ну, щось своє, улюблене, звичне, домашнє якесь, – сказала Мірочка. Вона для мене була авторитетом – вона вже була аж у другому класі музичної школи і знала, що саме треба співати, щоб тебе туди взяли. І я, худезна, з побитими колінами, вийшла на сцену, набундючилась і хорошим соковитим басом заспівала так, як веліла Мірочка, своє, звичне, домашнє. *«Он га-ва-рїїїл мне. Будьтима! Єєєєю... Жизнь сладїть мне. Вечнай любов'ю. Вечним блаженством...»* Приймальна комісія реготала. Потім я плескала долоньками в заданому екзаменатором ритмі і проспівала всі необхідні звуки. Я ще хотіла заспівати із Травіати чарівне і незрозуміле і від того ще більш привабливе: *«Прас-тіїїте, ви навекі а щастї меч-танья. Я гібну как роза ат бурї диханья»*. Члени екзаменаційної комісії дозволили заспівати першу фразу, зафиркали і відпустили. Мене взяли до музичної школи.

Я навіть засмутилася, що мені не дали заспівати до кінця Віолетту, і потім уже відривалася вдома – показуючи, як

важко мені дався іспит до музичної школи і як я плескала, повторювала звуки і головне – співала.

* * *

Яка тиша, яка жахлива тиша. Ні шурхоту, ні писку.

Чи замкнула я двері на ключ... А втім, яка вже різниця – замкнула, не замкнула... Все втрачає сенс. Ключ. Скільки ключів ми загубили за двадцять років життя в нашому домі. Тільки один зберігається ретельно. І він нам не належить.

Коли ми тільки починали будувати цей наш будинок, коли розбивали старий, крихкий від частих повеней фундамент (дім же стоїть біля річки), син Данька раптом знайшов величезний ключ. Із різьбленою голівкою і напівстертим клеймом з латинськими літерами. Вочевидь, ключ належав власникам зруйнованого свого часу великою водою будинку. Він, цей дивовижний ключ, зберігається зараз у нас у скриньці в письмовій шафі. Правильно це чи неправильно, але ми бережемо його, щоби колишні власники цього ключа або, можливо, їхні нащадки, могли повернутись у свій дім – дім – у широкому, дуже широкому значенні цього слова.

Наше маленьке містечко, якому вже майже 600 років, здавна було єврейським поселенням. Як і звідки сюди, в Бессарабію, потрапили євреї, невідомо. Хтось із стареньких казав, що вони прийшли з Європи, звідкись із Іспанії, коли на євреїв там почалися гоніння. Залишаючи рідні місця, часто

поспіхом збираючи найнеобхідніше, вони обов'язково брали з собою ключ від вхідних дверей свого дому. Від якого дому зберігається в нас ключ, загорнутий у полотно, так і не випало нам дізнатись. І я, пригадую, навіть хотіла дати оголошення в Інтернеті, написати кудись, повідомити, заспокоїти, що ми, мешканці нового будинку біля річки Ракитнянки, побудованого на місці старого австрійського особняка, на урвищі, неподалік старовинного горбатого моста, знайшли ключ. Відгукніться – хотіла я написати – власники старовинного, вочевидь, іспанського ключа, і будьте певні – він є, він у безпеці. Ви можете забрати свою реліквію і здобути те, що він для вас символізує. Але кому тепер писати? Хто прочитає? Кінець світу ж бо! Чи ні? Чи я просто дурепа?

– Агов... – тихо погукала я чоловіка і злегка потрусила за плече. – Ееей! Ти що, спиш? Таж кінець світу, чого ж ти спиш?

– Ммм? – різко відгукнувся зі своєї глибини чоловік. – Га?!

– От скажи мені, я – дурна?

– Дурна. Дурна. Спи.

Дуууурна. Тааак. Кінець світу, а я така дурна. Ключ не повернула. Думала, ще є час, на мій вік стане. А ось і не стало. Тепер все – не встигла.

Коли сюди прийшли румунські фашисти, всіх євреїв нашого містечка зібрали в одному місці, на збірному пункті, як оголосили раптово посталі поліцаї з місцевих. Усіх відвели

в гай біля річки Прут, відібрали взяті з собою речі і розстріляли. А хто не підкорився і не прийшов на збірний пункт, тих шукали в місті, приходили просто додому...

Несподівано, на подив мешканців нашого містечка, де всі одне одного знали, з'явилися інформатори з місцевих. Вони допомагали, з готовністю вказували на будинки, де жили єврейські родини та родичі тих, хто воював на боці Радянської армії.

Зі мною часом трапляється одна дивина. Я раптом розумію, усвідомлюю, що те, про що я, кудлата і збентежена, тупо дивлячись у темряву, в даний момент думаю, це не далека історія, яку ми формально вивчали на уроках у школі, а що це стосується особисто мене і зовсім поряд. Що це відбувалося нещодавно, вчора, відбувалося з людьми, котрі жили тут, в цьому маленькому кварталі біля річки Ракитнянки, неподалік старовинного горбатого моста, людьми, які ще могли би трапитися мені на вулиці, і що я і є частиною всіх тих подій, і моє власне життя – просто продовження тієї історії.

Ось Бояни. Таке мальовниче село по сусідству. Ми їзди-мо через це село в Чернівці і назад. Їзди-мо і їзди-мо. П'ять хвилин автомобілем. Гарне, багате село. Люди працелюбні, старанні. Будинки-палаці. Галявини. Басейни. Великі торго-во-розважальні центри. Нічим не здивуєш. Європа, практично. І раптом якось син мій, тоді ще маленький, поставив несподіване запитання: мамо, а де тут кам'яний солдат? Чо-

му в цьому селі, як в інших, немає пам'ятника загиблим на війні односельцям?

Адже так було заведено. Пам'ятник. На ньому імена. Щоб дев'ятого травня прийти, покласти квіти... Щоби почесна варта. Щоби ветерани мали де зібратися, згадати, пом'янути. Щоби діти, онуки знали історію родини...

І раптом в селі Бояни такого пам'ятника не виявилось. В таких випадках я нічого не залишаю на потім. Якщо мені незрозуміло, я обов'язково запитаю. Навіщо гадати, правильно? Одне слово, я одразу заїхала до сільради і запитала прямо, де пам'ятник.

Виявилось страшне – село, таке мирне, квітуче, де ми часто буваємо в розважальному центрі або в піцерії, або на іподромі, – я ж казала, що село дуже багате, – це знайоме своїми дорогами, місцями і людьми село воювало на боці фашистської Румунії.

Там, у центрі, рабин жив. Сім дочок. Як було заведено, допомагав усім: сусідам, знайомим, усім, хто приходив або до синагоги, або просто до нього додому, всім, хто просив. Ще румунські війська не зайшли, тільки чутки пішли про їхній наступ, а сусіди вже закололи всіх. Дівчаток. Рабина. Рабаніт. Вилами.

Як збагнути, як це збагнути, як збагнути?...

Мені часто сниться, що я, в довгій сірій сукні, в хустці поверх довгого чорного заплетеного волосся, боса, втікаю від когось і ховаю в себе чийось маленьких дітей. Я бою-

ся, щоб діти не заплакали від голоду або втоми. Щоб нас не знайшли. Я поспіхом підіймаюсь у сховище по сходах з ламкими небезпечними гнилими перекладами, з провалами, що відкривають страшну порожню висоту внизу під ногами, майже біжу, притискаючи до грудей маленького хлопчика, тримаючи за руку ледь старшу дівчинку. А потім стою с ними, з цими дітьми, біля річки, а зеленим схилом, від древнього напівзруйнованого дерев'яного млина, що незворушно стоїть на вершині пагорба, впевнено крокуючи, спускаються люди з пов'язками на рукавах звичайних поношених жакетів, у нечищених чоботах. І кожен притримує лівою рукою автомат у себе на плечі. Вони прискорюють крок, вказуючи на нас із дітьми пальцями. Втікати мені нікуди. Останнє, що я бачу, – сірий від пилюки чобіт з опалою по нозі, потрісканою халявою. І в паніці я завжди прокидаюся.

Чому мені сниться цей чужий сон? Що в моїй домівці приймає, немов антена, цей повторюваний, жахливий, заблуканий у космосі сон? Ключ!

Можливо, мені слід було б за всіма вселенськими канонами оплакати тих, кому належав той, знайдений нами старовинний ключ? Тих, хто жив там, де зараз стоїть наш будинок. І цей кошмар припинив би мені снитися?

* * *

Галина Володимирівна Дроздовська, дивовижна жінка,

відчайдушна модниця і кокетка, смішлива, завжди жвава і радісна. Якось ми пили чай у нас на роботі. І вона розповіла про пляшку. Просто так розповіла, без надриву, без пафосу. До слова припало. Я дивилась на неї і думала, що ось вона таке пережила в дитинстві, що вже не важливо, якою вона стала, як проживала вона своє життя, хоча вона була хорошою, і я її дуже любила.

Галина Володимирівна, маленька Галя, донька залізничника, дружила з такою собі Фрідкою. Ну, дівчинка така, Фрідка, кудлата, криклива, безтурботна. Вони разом ходили до румунської школи, разом бавилися на подвір'ї, Фрідчина мама частувала дітей Дроздовських цикер-лейкех і флудн, а Галіна мама пекла і роздавала пиріжки та булки численним Фрідчиним братам і сестрам. І якось листоноша Бадян проїжджав повз їхній будинок. Він зупинив коня, спішився, зайшов на обійстя і сказав Галиній мамі: «Мадам Дроздовська, здрастуйте, – сказав листоноша Бадян (манірний Бадян, предмет кпинів усіх дітей вулиці, він був колишнім шкільним професором, тобто вчителем, але вже трішки несповна розуму. І при Совітах він почав розвозити пошту. Адже був письменним і міг читати адреси кількома мовами). Він сказав:

– Здрастуйте, мадам Дроздовська, листів для вас сьогодні не маю, але маю вам одну хорошу пораду. Замкніть дітей у будинку на великий і міцний замок. Або на два замки. Я чув, що євреїв шукають. І Гіца Соакра, цей розбійник, ледар

і шулер, водить фашистів адресами. Уже пов'язку йому дали, їхнього фашистського кашкета йому дали, грошей також йому дали. І він уже добряче впився і видає всіх, де можна пожитися. Мадам Дроздовська, і таких, і інших, і всяких, хто йому не до вподоби. Такі страшні часи. Стрілятимуть, мадам Дроздовська, стрілятимуть кругом. Щоб ваші діти під шалені кулі не потрапили, мадам Дроздовська, ви втямили про замок.

Галя почула все, що сказав листоноша Бадян, схопилася з порога, прошмигнула під розкинуті в тривозі мамині руки і під її крики: «Галечко, верниииись, уб'ю, Галечкоооо!!! Гааалечко!!!!» помчала до подруги Фрідки застерегти, щоби також замкнулися на великий і міцний замок.

Фрідка лежала боком на салатівій молодій траві і хотіла пити. Вона скоцюрбилася, притискаючи до себе босі ноги, і хотіла пити. Вона повторювала, затискаючи руками живіт, вона тихо повторювала дзвінким і тоненьким голоском, ніби цвірінькала пташка: «Трінькн. Трінькн! Трінькн!!! Трінькн!!!» Галя охнула і полетіла назад додому, знову прошмигнула повз застиглу в тривозі маму, схопила пляшку з водою, прозору пляшку з вузьким горлечком...

Галина Володимирівна сиділа переді мною, доглянута, випещена, гарно вдягнена, просто розкішна. Вона так довго описувала ту пляшку, показувала, як обхопила її пальцями, як несла ту пляшку з водою. Потім я зрозуміла чому. Їй не хотілося розповідати, що було потім. І вона, зауваживши моє

нетерпіння, зібгала всю свою розповідь у три короткі речення. З яких я дізналася, що коли вона прибігла туди... Стоп. Не так. Коли вона повернулася туди – на той двір, де в недолугих позах лежали вбиті Фрідчині старші брати і мама, – коли вона принесла ту клятву пляшку з водою, Фрідка вже мовчала. Дивилась у небо сірим обличчям. І все. І Галя почала лити їй обережно, по краплині, воду в привідкритий рот. Лила, лила, лила... Потрішечки, щоби Фрідка не захлинулась. Ще лила. Потім Галю звідти хтось забрав. Хтось відвів додому, всадовив на стілець, щось їй говорив. І два дні ніхто – ні батьки, ні сусідка, сестра-жалібниця, – не могли розчепити Галиних пальців. Лили гарячу воду, зробили якийсь сонний укол, але пальці так і тримали оте вузьке горлечко пляшки – воно було зручне, його можна було спритно обхопити рукою і комусь віднести води, кому потрібно. Хороші пляшки тоді були, ще австрійські, дуже зручні пляшки. І не дуже важкі. Такі пляшки для води зі скла.

Наступного дня вцілілих євреїв замкнули в підвалі синагоги. Ніхто не розбирався, чому одних знищили одразу, а других замкнули. Ну, не було логіки в їхній поведінці, не було! Тих, зачинених у підвалі синагоги, було там тридцять сім осіб дорослих і дві дівчинки. Пишу літерами: тридцять сім. Тридцять сім синагог по всьому світу поставила потім за своє довге життя одна з тих дівчаток. Тієї ночі оті зігнані до підвалу синагоги євреї зібрали все золото і срібло, що було в них із собою, і підкупили вартового. І той відпустив дів-

чаток. Одній було сім років, другій дванадцять. Наступного ранку полонених розстріляли, недбало... Земля дихала потім довго, казали старі люди. Ходила там земля.

Але на той час пальці Галі розчепили.

І ось я з нею розмовляю, з Галиною Володимирівною, я з нею розмовляю, і вона про щось запитує, стоячи біля дзеркала і підправляючи помаду на губах. А я бачу цю руку, ці пальці. І думаю, що навіть якщо колись вона мене засмутить або образить, якщо навіть дуже сильно вона мене образить, я повинна пробачити їй. Тому що ці пальці, та пляшка.

Як збагнути, як збагнути...

Один міський божевільний, старий Герцль... Він днями і ночами вештався вулицями нашого маленького втомленого міста, влітку і взимку вбраний у жахливе з чужого плеча пальто, і буркотів, бурчав щось нерозбірливе, втупивши погляд свій плавучий в землю, раптом несподівано зупинявся, бурчання його ставало дедалі чіткішим і гучнішим, він міркував спочатку сам із собою, жестикулюючи. Він підводив голову, погляд його ставав ясным, пронизливим, відчайдушним, і він звертався до будь-кого, хто випадково опинявся поряд:

– Ну нехай дорослі. Ну нехай дідусь мій і моя бабуся. Ну нехай брати, ну нехай усі, – і тоді він скрикував істерично і починав страшно вигинатись та битися всім тілом: – Але Раєчку!!!

Потім очі його знову тьмяніли, і він падав. Чоловіки під-

бігали і ножем розтискали йому зуби. У нього починався епілептичний напад. Був кінець шістдесятих. Минуло вже понад двадцять років. А він усе не міг збагнути.

Я побоювалась його в дитинстві, такого неприбраного, кудлатого, з вивернутими губами, з виряченими очима. Я часто його здивувала і боялась опинитися неподалік, коли в нього почнеться напад: «Ну нехай дорослі...». Зазвичай Герцль плентався вздовж вулиці, бурмочучи щось своє, нікого не чіпаючи, не задираючись. Люди виносили йому попоїсти або щось із одягу, він іноді брав, навіть не розуміючи, що йому дають, іноді впускав, не помітивши. А часом на нього знову находило: ну нехай бабуся. Ну нехай дідусь, ну нехай брати... Але Ра-єч-ку?!

Ми всі знали, що коли він воював на фронті, його рідних, як сім'ю радянського солдата, розстріляли. А Раєчці було три роки. І це «нехай», таке смирення, така жертва – нехай – і нерозуміння, абсолютне нерозуміння в цьому його звірячому крикові: «Але Раєчку?!»

Не знав, як збагнути, як все це збагнути, як збагнути. Щоби змиритись.

* * *

Добрий знайомий. Яків Абрамович Бондар, журналіст, казав мені, що горів у підбитому танку. І його, важко пораненого, обгорілого, врятувала литовська жінка. Ховала і від

німців, і від своїх. Виходила. А в той самий час, удома, на батьківщині, коли його родину вели на розстріл, його мама непомітно заштовхнула в натовп роззяв на узбіччі свого молодшого сина. І слідом туди ж кинула невеликий пакунок зі срібними ложками. Ложки взяли. Дитину виштовхнули назад. До розстрільної колони.

* * *

Мама і тато їздили на відкриття пам'ятника розстріляним новоселицьким євреям. І стояли там, і рабин читав. Потім усі мовчали. І дивилися собі під ноги. Обабіч пам'ятника була купка білих ягід чи чогось такого. Ніби черешні. Потім виявилось, що то новонароджені мишенята. І миша-полівка, не злякавшись величезного натовпу людей, переносила в зубах одну черешеньку за іншою, одну за іншою, бігала і бігала сюди-туди, доки не перенесла їх кудись у безпечну нірку.

І всі дивились. І боялися зробити крок, щоби не наступити мимохіть. І шепотіли: «Обережно. Обережно. Нехай уже перенесе їх усіх. Перенесе – тоді підемо. Куди поспішати. Нехай перенесе».

23.45. Чому в ріці біля дому не співають жаби?

Ще вчора співали, квакали, булькали своїми голосками, репетували хором, розмовляли, сварилися, пліткували, а закохані жабки ніжно перегукувались:

– И.

– О.

– И.

– О.

А сьогодні всі мовчать. І сови не пищать над будинком, і їжаки не шарудять, навіть наш собака спить без задніх лап, що рідко буває. Зазвичай він крутиться на одному місці, зітхає, переходить від дверей моєї спальні до дверей дитячої, цокаючи кігтиками по дощаній підлозі. Гучно бухкається на підлогу, бурчить, цмокає, хропе. А зараз узагалі нічого не чути. І не видно. Яка непроглядна, надзвичайно чорна темінь. Жоден контур не вимальовується. Я почувуюся маленьким згустком у гігантському порожньому просторі. Лихоманить. Тиша. Тиша. Тиша. От уміє ж вона, ця тиша! Враз як заволає беззвучно. Як перекошене обличчя на тій картині...

Репродукція у нас висіла вдома у вітальні. І навіть мама повісила саме цю репродукцію? Вона мене страшенно ляка-

ла.

Прийшов якось до нас колишній наш сусід дядько Митро Савчук. Хрипкий голос, кашляє. Я його завжди трішки боялась. А його дружину – навпаки. Я допомагала купати її новонароджену доньку Наташу. В маленькому коритці. І, до речі, то був найголовніший мій досвід у справі купання немовлят. Згодом, коли мені треба було вперше купати свого сина, я зробила все точнісінько так, як робила дружина дядька Митра Савчука. І навіть ліктиком перевірила, наскільки гаряча вода. Хоча у мене вже був спеціальний термометр.

Його обличчя, дядька Митра Савчука, неначе складалось із самих тільки гострих кутів – гострий ніс, гострі вилиці, гострі жмутки волосся, гострі кісточки пальців. Гострі коліна, гострі плечі. Навіть голос був якимсь колючим. І от же ж часи були тоді: мені років п'ять, а я спокійно відчинила двері на стукіт. Увечері. Не питаючи, хто там і навіщо прийшов. До речі, я досить довго була певна, що якщо людина старша за мене, значить, знає, що робить, і чинить завжди правильно. Наш колишній сусід дядько Митро Савчук сказав: здрастуйте, а де Боря. Боря – мій тато. А тато був у той час на тренуванні. І дядько Митро Савчук сказав, що зачекає, зайшов до вітальні, сів і запитав своїм хрипким голосом: «Манечко, у вас можна?...» І сказав незнайоме мені слово. І я про всяк випадок кивнула. Якщо дорослий запитує, чи можна, значить, він сам знає, що можна. І він дістав картонну коробочку, з неї витяг цигарку, запалив... Наш тато не

палив, і я вперше спостерігала тоді всю цю дивну церемонію. «Герніка» у мене тепер часто асоціюється саме з неприємним запахом тютюнового диму. Мене почало сильно млоїти. А ще навпроти були ці виразні некрасиві жахливі волаючі обличчя. На щастя, невдовзі прийшла мама, насварилася на нашого колишнього сусіда дядька Митра Савчука і прочинила вікно. Взимку прочинене вікно – прекрасно! Я так зраділа.

Як же я люблю, щоби все було не так, як заведено. Це такий незвичайний стан! Коли у мене трапляються подібні дисонанси, я одразу ніби сідаю в машину часу і потрапляю в інше десятиліття. І згадую, як тішилася, коли мама взимку раптом відчиняла вікна, не кватирку, а ціле вікно, дуже рідко, але таке бувало. І як я хапала сніг з підвіконня. Або коли вона несподівано забирала мене з важливих уроків, і не для того, щоб іти до поліклініки, а щоби подивитись хороше і рідкісне кіно. А яка я була щаслива, коли мене хвору, з температурою тридцять вісім і два, мама закутала і на таксі, витративши на нього половину своєї зарплатні, повезла в сусіднє місто, бо там останній день працювала виставка японської гравюри. А хіба можна забути, як улітку, в найсильнішу спеку, ми з сестрою тихенько прокрадались на горище і розглядали ялинкові прикраси: старовинні – ще бабусині – картонні, вкриті слюдою сніжинки, метеликів, скляні веселі спіральки, справжні ялинкові свічі з прищіпками, щоб тримались на гілках, спортсменів у смішних шароварах, змор-

щене древне поросся в блаженській ковдрочці із соскою у п'ятчку із пап'є-маше і Саламдігу. Досі в нас є така новорічна іграшка, ненецький хлопчик на ім'я Саламдіга.

Знову збіг. Ми з татом прикрашали ялинку, тато у нас був завжди головним із прикрашання ялинки. Мені іноді здавалося, що все ж таки нашому татові подобалось одягати ялинку більше, ніж нам, уже перенасиченим всілякими новорічними концертами, виставами, святами і подарунками. Для тата то була дуже важлива церемонія, і вона приносила йому багато радості. Отож, ми з татом прикрашали ялинку. А тим часом по телевізору йшов старий, уже тоді, в моєму дитинстві, старий мультфільм про ненецьких братів Індігу і Саламдігу, про північну відьму, про вірність і дружбу. Зараз я розумію, що доволі страшна й політично перехняблена була казка. І я залякла перед екраном, приголомшена, тому що тато якраз дістав, щоби повісити на ялинку, іграшку у вигляді ненецького хлопчика, викапаного того брата із мультика в телевізорі, брата, що трохи старший. І я вигукнула:

– Та це ж Саламдіга!

Так він і залишився у нас Саламдігою.

Он як заносить мене в спогади... І ніч якась гумова, довга, чорна.

Про що я думала? Та ось про що.

Коли дядько Митро Савчук у нас накурив і мама, розмахуючи рушником, прочинила вікна, вона почала мене сварити, чому я не сказала дядькові Митрові, що у нас не можна *па-*

лити. А я відповіла, що не знала, що таке *палити*. І хоч мама звеліла мені піти з вітальні в дитячу, я все одно встигла надихатися холодним повітрям, бо одразу ж кинулася збирати з підвіконня сніг, і в мене заболіло вухо. І воно пульсувало й пульсувало, і зі стіни на мене дедалі голосніше кричали страшні обличчя з картини Пабло Пікассо. І знову все, як це часто бувало в моєму житті, виявилось невинуватим і згодом у мене склалося в єдиний ланцюг. І візит нашого колишнього сусіда дядька Митра Савчука, котрий так і не дочекався тата, і моє хворе вухо, і слово «па-ли-ти». І склалось тієї самої миті, коли вже підлітком я прочитала, що Пікассо було визнано найбільш юним курцем у світі. Я прочитала, що він народився слабовитим, довго не міг продихатись і закричати. І лікар закурив і вдихнув йому в ніс сигарний дим. Малий закашлявся і одразу задихав. Ми тут дивилися нещодавно з донькою альбом його картин. Ми дивились репродукції, і Ліна ставила запитання. І я не встигла розповісти їй тоді, яким хлопчик Пабло був розпеченим, як він тягав до школи ручного голуба, як одного разу домалював малюнок, замовлений його батькові. І батько, побачивши це, відклав олівець і пензлі назавжди. Пабло було тоді лише 13 років. І ще я не розповіла Ліні тоді, як до Пікассо в майстерню прийшов міністр культури Франції. І Пабло, витираючи пензлі, випадково ляпнув фарбою на штани міністру. І почав перепрошувати і пообіцяв оплатити чистку. Але міністр посміхнувся і сказав:

– Нічого не треба. Поставте під цим ваш підпис, мес'є.

Не розповіла. Ну, не будити ж зараз доньку, щоб розповісти... І навіщо ось зараз їй, моїй дочці, треба знати про Пікассо, про його голуба, про заляпані фарбою штани міністра культури Франції, коли вранці?... Навіщо?... Якщо цього ранку вже може й не бути.

Боже мій, як усе втрачає сенс. Яка жахлива гнітюча темява. Як губляться в п'їтмї обриси предметів.

У мене короткозорість, але ще й астигматизм, я не можу визначати розміри предметів, хоч би приблизно, не можу бачити паралельних прямих і реальні відстані. Я завжди мала це за перевагу. Хтось бачив просто вуличний ліхтар, а я – гру святкових вогнів, іскри та промені. Хтось бачив нешироку брудну річку, а я безрозмірні водні простори. Хось бачив сльоту, багнюку в лісі після дощу, а я – оксамитовий суцільний тисячкоколірний килим з переливами. Хтось бачив скаліченого життям, помережаного зморшками неохайного діда, а я – гарного і мудрого старого.

Ось як, наприклад, Нунка Дуда. Хтось казав – та ну, старий замузаний циган-лудильник, чого ти спиняєшся там, біля його паркану, що в тебе з ним спільного, навіщо з ним розмовляєш? Ця його незліченна кількість дітей та онуків, цей понурий погляд з-під лоба – він, напевне, чаклун. Так-так! Він точно чаклун циганський, а ти з ним розмовляєш. То й що, що на скрипці грає? Цигани всі грають. Він, либонь, іще й конокрад, він злодій. Він, старий Нунка, коли повз бу-

динки ходять, як зиркне – аж душа холоне. Йому вже, либонь, понад сто років, а він усе ходить та й ходить у своїх постолах, з костуром, а набалдашник у вигляді орла, дорогий, позолочений. Де взяв? Поцупив, напевне. Ходить та зиркає, ходить та зиркає. Не знайся з ним – застерігають знайомі. Не розмовляй з ним. Зурочить.

Як він там зараз, древній Нунка... Красивий, великодушний Нунка. Чи знає він, що це остання ніч, чи безтурботно, нічого не відаючи, просто спить, важко зітхаючи, смертельно втомлений, мовчазний, красивий і великодушний мудрець Нунка.

Коли почалася війна, єврейська спільнота нашого містечка наполягала, щоби всі євреї виїхали, забрали своїх дітей і в чому є втікали. Не всі послухалися, не всі. Але ті, хто вирішив евакуюватися, зібрали свої коштовності в торбинки, написали на них свої прізвища і склали до двох невеликих металевих скриньок. Одну заховали у найбіднішого румуна, нехай він буде тут без імені, закопавши скриньку в нього у дворі. А другу віднесли в дім до Нунки, тоді молодого, але вже понурого відлюдькуватого мовчуна. І дружина його, красуня Замфірка, побивалась і плакала, кричала на нього, тупала ногами: Нунко, не допомагай нікому, нам самим важко, а ні, то до мами піду в Закарпаття. Вона на останньому терміні вагітності була, та так уже вередувала, красуня ніжна волоока. Але погодився Нунка взяти на зберігання скриньку. І пообіцяли обом, і безіменному Найбіднішому Румуно-

ві, і Нунці, нагороду, якщо збережуть. І слово з обох взяли.

Що там було далі – зрозуміло. Війна, сум'яття, паніка, пекло. Відтак росіяни прийшли в місто – і ті, хто вцілів, знову боялись, уже росіян, різне говорили про те, як вони поведуться з людьми на колишніх окупованих територіях. Наприклад, мою свекруху, юну тоді чарівну п'ятнадцятирічну дівчинку, заарештували. За що, чому, тільки згодом стало зрозуміло. В домі у них, біля Прута, оселився радянський офіцер, начебто полковник, – валізи, ад'ютант, охорона, водій. Пив весь вечір, а Лізя – так називав її батько – Лізя з матір'ю на стіл подавали. А гість пив і пив, і очі наливалися червоним, повіки набрякали, й око важке маслянисте зупинялося на Лізі, повзало по її стану, по обличчю, по золотому, сяючому пшеничному волоссю. І батько зауважив. Він сидів тихо в кутку – за стіл його не кликали – він тільки сказав тихо: пане офіцер, то ж моя дитинка, донечка, маленька ще.

І хтось із наближених почув акцент. А тут і сусіди нагодилися, доповіли росіянам, мовляв, Ігнасій, батько тої Лізі, австріяк же. Прийшов сюди до війни із самого Відня. Хто такий, з якої родини – нікому не казав. Оженився він тут швидко й осів у нас у Бессарабії. А з фашистами, товариш командир, він говорив їхньою мовою. Німецькою.

Коли мама Ліза, моя свекруха, все це розповідала – в мене просто подих перехоплювало: ну як же?! А те, що він людей у себе за будинком у підвалі ховав, годував? І німці йому довіряли лише тому, що він розмовляв з ними німецькою.

І людям життя врятував – цього сусіди не розповіли? Мама Ліза тільки знизала плечима і зітхнула тяжко:

– Люди такі. Що вдієш.

Одне слово, юну Лізію заарештували. Замкнули в кімнаті і поставили охорону. А чин усе пив та пив. І що більше він пив, то більше хотілось йому розмовляти – розповідати про своє життя. Плакати. Звелів Ігнасію підсісти до столу, наливав йому – обіймав великою долонею за шию, часом раптово звірів і гримав кулаком по столі, що слід би його, Ігнасія, розстріляти, та донька надто вже вродлива, поїде зі мною – як вирішену справу оголосив полковник. А наш дід Ігнасій сидів поруч, мовчав, кивав і думав лише про те, як Лізію витягти, як її врятувати. І думав, що за напасть – одні прийшли, всіх порізали, другі прийшли – знову біда, треті – взагалі не знаєш, як жити. А город не засіяний, бо нема чим. І дітей трійко. І жити нема на що – роботи жодної немає. Адже Ігнасій меблі робив, стільці віденські робив. Такі столи робив різьблені, шафи тридверні... Та все робив. Що там! Кому вони зараз були потрібні?

І почав Ігнасій слухати та запитання ставити, брати участь, власноруч піддивити гостю непроханому. Звелів дружині принести бутель припасений, варварське пійло, до якого місцеві звичні і від нього лиш веселішають і заходяться співати й танцювати. І нарешті звалило полковника, та так, що слова не доказав, упав головою на стіл і захропив. Ігнасій бігом покликав солдат, котрі Лізію охороняли, закричав, ва-

шому начальнику зле, вкладіть його. Ті здуру кинулися, то Ігнасій ту кімнату велику, де полковник сидів – каса мааре, – в кожній хаті була така кімната, для гостей, – ось, каса мааре він і замкнув. А доки солдати полковника перекладали на лавку, доки двері вибивали, вся родина зникла. Пішли всі – і батько з матір'ю, і діти, і скарб неоціненний – Лізя. Казали сусіди – сильно буйствував на світанку полковник, кричав і лаявся так, що собаки в усіх околицях здійняли гавкіт, посуд розтросив, стільці кидав і скаженів від того, що неможливо було їх зламати, Ігнасієві ті стільці, такі міцні, і ногою лише вибив з петель різьблені дверцята шафи, посагу Лізіного.

Заховав їх тоді всіх у себе Нунка-циган зі своєю красунею Замфірою.

Через багато-багато років – це було, мабуть, уже в середині шістдесятих, приїхав до міста імпозантний чоловік, понетутешньому ошатно вбраний у свілий жакет і капелюх. І зауважили всі, що спирався він на дуже гарний ціпок. А на ціпку був набалдашник у вигляді птаха.

Спершу він попрямував до того Найбіднішого Румуна. На тому місці, де була стара перехняблена хата, стояв величезний будинок, поряд – менший будиночок, але також доладний, свіжий, новенький. Нікого не виявилось ні в домі, ні на подвір'ї. І допитлива благодужна сусідка з козою не без задоволення поділилася, що немає давно тут безіменного бідного румуна. Та і який же він бідний? Щоправда, дітей він так і не нажив, але зате небіж його вивчився на зубного тех-

ніка: он – кивнула жінка на менший будинок – там він і зуби людям справляв. Свистів повсякчас. Щойно пацієнта в крісло всадовить, одразу насвистувати починає. Йому кажуть: не свисти, грошей не буде, а він лиш посміюється.

І забрали їх до міліції. Не знаю, чому, не знаю, за що. Сусідка повела очима догори і ліворуч – знала вона прекрасно, за що. І відтак доповіла, понизивши голос, що попались вони на якомусь золоті. І тріумфально додала:

– А те, що «Победу» їм якийсь дядько подарував із Румунії, так це – брехня! Вони самі купили. «Победу»! Накрали під час війни і купили! – урочисто додала тітка і пішла собі, метляючи широчезною спідницею. Коза також переможно подивилася на розгубленого незнайомця і весело потрусилася слідом за своєю господинею.

Тоді збентежений незнайомиць попрямував до циганського кварталу – він у нашому місті за мостом. Так і зветься, Циганський міст. У дворі Нунки все було по-старому, так само. Як багато років тому, коли приходили до нього перед прибуттям фашистів налякані люди ховати металеву скриньку. Нунка, не підводячи очей, сказав:

– Приходь через три дні.

Через три дні чоловік у світлому жакеті, спираючись на ціпок із позолоченим набалдашником, знову перейшов Циганський міст. Нунка виніс на поріг металеву скриню. Її ледве відімкнули. Із щілин скрині посипався земляний порошок. Там, цілі-цілісінькі, лежали всі торбинки, вузлики, пакети-

ки, всі записки й написи були на місці.

Більше я нічого про них не знаю. Про цього незнайомця, про те, чи віддячив незнайомиць Нунці за чесність. Тільки знаю, що у Нунки – подейкують – є палиця чарівна, нетутешня, з набалдашником у вигляді птаха. Ось не будеш слухняним, – лякають дітей, – Нунка змахне палицею, стане невидимим і тебе забере. І потягне за Циганський міст.

А онук Нунки Маркіян живе тепер у Кишеневі, працює в національному оркестрі. Також, мабуть, спить зараз, кра-сень, розумниця.

Тут якось знаменитий музикант приїздив із Санкт-Петербурга, керівник одного відомого оркестру, саксофоніст, припустімо. І наші музиканти йому сказали: гей, чуйте, а хочите взнати, як тре по-настоящому на саксофоні грати, е? І цей відомий музикант посміявся з такого нахабства і сказав: «Пхе! Ну-ну...»

І йому також відказали: «А... Ну-ну? Ну-ну, ага!»

І повезли його на молдавсько-циганське весілля в глухе село. Так цей знаменитий музикант, керівник всесвітньо відомого оркестру, мало дуба не врзав, коли юний Маркіян, напівсонний, ліниво взяв саксофон, легенько лизнув дзьобатий мундштук і притьмом, не розігруючись, заграв. Та так, що на чвертьтонах кожен звук, як горошинка, перекочувався. То пристрасно, палко, гаряче, то печально й лагідно звучав його інструмент, то дрібно і весело. Грав він наче навіть знехотя, з непроникним тупуватим сонним виразом облич-

чя. І як зарядив враз сирбу, танець національний, темп такий скажений – отой відомий музикант пальцями ледь встигав на коліні дріботіти розгублено, очі вирячив і знай повторював заздрісно:

– Звіііідки?! Таке стакато, таке глісандо, а фрулато – де навчився цього фрулато?! Де?!

І Маркіян ніяковів, знизував плечем і бурмотів, та ніде, я ж ото взяв її та й став грати.

– Кого «її»?! – запитував знаменитий музикант.

– Та ж кого-кого. Та ж отету музику, – знову знічено щулився Маркіян, киваючи на старенький саксофон.

І справді – так він грав! Так, що на одному інструменті – та три голоси, – так грав, що знаменитий музикант тоді – ну, так. І напився, і поклявся, що більше ніколи інструмента не торкнеться. Майже як тато великого художника Пабло Пікассо. Ніколи. Але якщо засмучений і водночас утішений талантом сина татусь Пікассо дав обітницю в доброму розумі й тверезій пам'яті і виконав її, то знаменитий музикант – навпаки. Тому, щойно відійшов від потрясіння, почав грати далі. Лише іноді, ночами, в повню, як заведено у музикантів та поетів, стає йому ніяково, і згадує він чарівну гру Маркіяна, і міркує він, що робить не зовсім свою справу, а слід було йти на завод токарем. Або навіть слюсарем. Ось таке враження справила на нього гра Маркіяна, онука цигана Нунки-лудильника-скрипаля.

І це – уявити ж таке! – Маркіян ще тоді нот не знав зовсім.

Це вже потім, у музучилищі, куди його взяли як виняток за талант, до нього довго доходило і з великими зусиллями дійшло, що ту саму силу, яка вирує в його душі, виявляється, можна записати крапками і гачками на смугастому папері.

Тепер він знаний бессарабський саксофоніст. Весь світ об'їхав. Коли він зрідка приїздить додому, старий Нунка довго миється в своїй маленькій лазні за будинком, одягає нову сорочку, застібає її до горла, напуцує чоботи і дістає скрипочку. І жодного тобі галасливого застілля, сидять вони посімейному, грають. І вся вулиця біля Циганського моста завмирає – слухає.

Як він там зараз, Нунка... Спить? Чи смалить стару свою чорну люльку. І Циганський міст, таємничий і міцний, свідок різних часів, майже не відбивається в опівнічній чорній крижаній воді.

00.20. Друзі мої, друзі милі

Светка із Сергієм у своєму підводному човні. Мої любі Карташови! Як же вони? Чи знають? Може, зателефонувати? У Сергія завжди увімкнений телефон – він лікар-кардіолог. Та шкода будити. А раптом не зараз? Раптом ще не зараз. Нехай посплять спокійно. Сергій спить жакливо, Світлана скаржиться. Горлає уві сні:

– Крапельницю! Нітро! Швидко!

У них двері оббиті дерматином, в який колись були запаковані ігрові автомати. Якимись незбагненними шляхами безхазяйний дерматин потрапив до Карташових у дім. Вони оббили цим дерматином вхідні двері. І ззовні, і зсередини. На дверях виявився напис від ігрового автомата: «Підводний човен».

Коли в них збираються друзі, Світлана з Сергієм задраюють люки, і човен лягає на дно – відпочиваємо, випиваємо і багато розмовляємо.

Наталка Карташова. Гідна донька свого батька, весела, щира. Відповідальна і доброзичлива – гідна донька своєї мами. Світлана розповідала, як перший і другий класи школи Наталка провчилася в Норильську, де Карташови працювали. Таємниче місце той Норильськ. Доріг немає взагалі жодних, крім повітряних. Якщо нельотна погода – все, місто відрізане від світу. Славиться як найбільш забруднене

місто світу через гірничодобувний та металообробний комбінати. Останній побудували в'язні ГУЛАГу. Норильськ, авжеж. Яюсь там сталась аварія опалювальної системи. Не в окремому районі, а в цілому місті. Светка бігла на роботу і дивилася на світлові цифрочки на поштамті – температура повітря -40, -45. Вдома грілися біля блаженських електрообігрівачів. А прогресивне радянське телебачення повідомляло щовечора в програмі «Час», що ремонтні роботи добігають кінця, температура повітря -20.

Мешкали Світлана і Сергій у готелі для прибулих лікарів і з номерами для медичних світил, котрі приїздили до Норильська вивчати екологію і писати наукові праці. Яюсь Наталка зі школи прийшла спухла від сліз, із двійкою з природознавства. Яким безглуздим видається зараз, в очікуванні вселенської катастрофи, той злощасний Щоденник природи. Наталка забула про нього і не заповнювала ледь не два місяці. Взагалі я не знайома з жодною людиною, котра перед виходом до школи дивиться у вікно, вимірює температуру повітря й акуратно малює кольорові позначки в Щоденнику природи. Ну, не знаю. Я і сама в дитинстві малювала туди кружечки, сонечка і хмарки як заманеться, раз на чверть. Щось згадаю, а щось вигадую. Ось і Наталка так само. А вчителька їхня виявилася понурою занудою, екологія Норильська, звісно, позначилася на її особистості. І та вчителька всі щоденники звіряла зі своїм власним, який справді ретельно вела. І на дідька було малювати ті кружечки, досі не збаг-

ну. Одне слово, перевіряючи щоденники, педагог вжахнулася, розтлумачила дітям глибину їх морального падіння, походила рядами, цього їй видалося замало, і вона для початку виставила всіх «брехунів і правопорушників» біля дошки. І Наталку також. І Наталка там стояла зі всіма двієчниками і хуліганями. А потім справедлива та сувора училка в праведному гніві намалювала саме в Наталчиному щоденнику велику, звивисту, єхидну «двійку».

– У-у-у! – гірко завивала дівчинка, по-старечому розхитуючись на стільці і заламуючи руки. То було перше горе в її маленькому житті, вона навіть «четвірки» жодного разу не приносила. А тут «двійка». На голосіння єдиної в гуртожитку дитини, загальної улюблениці, зібралися сусіди. Розпочався рідкісний за своїм якісним складом консиліум: доктори наук і професори радились, як заспокоїти невтішну крихітку і заповнити злосчасний Щоденник природи. Почали згадувати, яка погода була впродовж місяця. Пані подумки перебирали гардероб, згадували, що саме одягали ранками, вирушаючи до клініки, і що таке особливе було на інших панях.

– Ну що ви таке кажете, Євдокіє Веніамінівно! Який сніг! Не було тоді снігу! Смикуровська у своїй шиншилї прийшла. Ви що, не пам'ятаєте? А якби сніг пішов, вона б нізащо шубу не вдягнула. Коли сніг іде – вона в дублянці з'являється. А зауважили, як вона її повнить? Ось вам би вона дуже пасувала, та дублянка Смикуровської, а її повнить.

Психіатр Дмитро Андрійович пригадував поведінку своїх хворих, котрі чутливо реагують на зміни погоди, і креслив рози вітрів:

– Юрко поему свою читав безрозмірну про Летючого Голландця, «бубу-бубу-бу...». Отже, змінювалась температура. А стара Четв'юркіна не палила вже тиждень, цигарок не просила – значить, точно потеплішало.

Чоловіки пішли правильним шляхом – розшукали газету з графіком футбольних матчів на Чемпіонаті світу, який транслювали по телебаченню:

– Пригадуєте, Вікторе Петровичу, коли Ярцев забив другий гол, пам'ятаєте, на екрані засніжило. Отже, що? Вітер у нас був західний і повернув антену.

Наймудріше вчинила професорка, що палила за фронтовою звичкою термоядерні папіроси.

– Блаженна дурість! – вигукнула вона, маючи на думці чи то вчинок Наталки, чи її вчительки, чи то захопливі дискусії колег. Низьким хрипким голосом вона промовила, поблажливо оглядаючи добровільних няньок обох статей:

– Спокійно, колеги! У мене є зв'язки в метеоцентрі. Зараз ми туди зателефонуємо і запишемо в цей дурнувятий щоденник всі державні таємниці. Не схлипуйте, панночко! А ну витирайте ваш ніс, і всі підемо до мене чай пити. Вшануйте стареньку.

Де вона, ця професорка? Закурила б свою папіросину і сказала: «Спокійно, колеги!», послалась би на зв'язки в Бо-

жественній канцелярії, зупинила б неминуче, неблаганне, знову виручивши свою любу панночку Наталку. А заразом і її батьків. А заразом і всіх решту.

* * *

Шкода, що я не палю. Покурила б зараз. Цигарочка між вказівним та безіменним пальчиками, рука на ліктику... Ффе. Жінки-курці того, ні, ТОГО часу дуже відрізняються від жінок-курців цього.

Ось Берточка. Берта Йосипівна.

Вона почала палити в евакуації, бо хотілося їсти. І викладала російську словесність в Одеському військовому музичному училищі, евакуйованому до Ташкента. А вечорами Берточка підробляла у вечірній школі. Там доучувались, проходячи реабілітацію після важких поранень, офіцери, які не встигли закінчити школу до війни. Деякі з них вчилися погано, уроки прогулювали, домашніх завдань не виконували. І Берта врешті обурилась і викликала до школи батьків найбільш затятих прогульників та двієчників. Тата майора Островцева і тата капітана Кацмана. Прийшли татусі. Дуже похилого віку високий широкоплечий генерал у відставці Островцев, батько майора Островцева, та худорлявий дрібненький дантист, дуже старенький доктор Кацман, батько капітана Кацмана. Берта, мініатюрна, тоненька, юна, злякалася, що ж їй тепер робити. Проте обидва батька однако-

во винувато опустили голови і на несміливі зауваження пере-
ляканої Берти пообіцяли, що діти, їхні сини, змінять своє
ставлення до навчання. І сини, майор Островцев і капітан
Кацман, заприсяглися, що ніколи *більше так не будуть*. І
справді, припинили прогулювати і вчитися почали доволі
пристойно. Берта розповідала, що до кінця життя пробачити
собі не могла такого свого, як вона казала, нахабства – ви-
кликати двох заклопотаних людей, батьків двох поранених
офіцерів, до школи.

Всі її учні та студенти були старшими за неї, і вона ча-
сом їх страшенно боялася, тому була дуже суворою. Уявляю,
як весь клас завмирав, коли Берта починала розповідати...
А вже як вона читала вірші! Чимало, гадаю, було розбито
сердець через ніжну струнку високочолу юну вчительку. І,
скоріш за все, упала за нею мало не вся школа і все учи-
лище на чолі з викладачами різних вікових категорій.

Берта та її мама приїхали до Ташкента вночі, із поспіхом
зібраними валізами. Вони вийшли із теплушки, зупинились
у привокзальній залі, озирнулись: ні сісти, ні навіть зруч-
но постояти, щоби перечекати до ранку, було ніде. Довкола
сиділи, лежали і спали смертельно втомлені люди. Сновига-
ли сюди-туди брудні підозрілі парубки, легкі, гнучкі, швидкі
та невловимі, як тхори.

Раптом до розгублених Берти та її мами підійшов вели-
чезний чолов'яга цілковито бандитського типу, просто гігант
і розбійник, легко підхопив їхні валізи і буркнув, мовляв,

ходімо зі мною. Крокуючи широко і впевнено, він майже бігом вийшов із зали і, як розповідала Берточка, розчинився в темряві. Нічого не залишалось, крім як бігти слідом – у валізах лежали найнеобхідніші речі, хоч і виникли сумніви, чи отримають вони їх назад. І вони підтюпцем бігли за незнайомцем, ледь встигаючи і захекуючись. Великий чоловік привів їх у дім на околиці Ташкента, обережно постукав у двір, загавкав собака, і все закрутилося так швидко, немовби хтось керував їхнім життям згори. Жінкам дали окрему маленьку кімнату, хоча в той час із житлом в Ташкенті було вже дуже скрутно, люди з дітьми винаймали кутки – по дві родини в одній кімнаті. Берта з мамою навіть не зрозуміли, як це все відбулося і за що так добре поставився до них незнайомий чоловік із сумнівною зовнішністю. Переночували на підлозі. Вранці їхній благородний розбійник, знову так само похмурий і стурбований, повернувся і приніс їм дві солдатські грубі сірі ковдри. Нате, – вручив і пішов.

Мама Берти йому вслід, цьому понурому дядькові, що, мовляв, як же вам віддячити, у нас і грошей-то нема, як же ми... А той буркнув щось, відмахнувся і знову зник.

Ні, гроші у них спочатку з собою були. Були та й загули. Їздили довго. Спершу вони потрапили до Челябінська. Привіз їх туди потяг-товарняк. Із Челябінська попрямували на південь. Ясна річ – ніхто не знав, коли скінчиться війна. А на півдні тепло цілий рік. Усі прагнули до Ташкента. Потяг їхав на південь, але якимись шляхами незвіданими потрапив до

Харкова. У Харкові потяг стояв добу. Люди кинулися шукати їжу. Берта та її мама також пішли шукати їжу. Зайшли в магазин. Там було абсолютно порожньо, але у вітрині лежали щипчики для цукру. Багато щипчиків для цукру. І все. Більше нічого. І мама сказала: Берта, але ж рано чи пізно нам треба буде чимось колоти цукор. А нема чим. Берта залюбки погодилась. І вони купили щипчики для цукру. Довго ті щипчики потім лежали без діла. Берта писала своєму другові на фронт: «Ташкент. Тут самі лишень глухі кути. І хліб називається «нон».

«Нон» – означало «ні».

Я ось що думаю... Є на землі такі особливі світлі люди. І хоч-не-хоч, а якщо ти людина, ти мусиш їм допомогти. Ти просто відчуваєш – треба зробити, треба дати, треба врятувати, треба вилікувати. Якось їх видно, цих людей. За світлом навколо голови, чи що.

Розбійник той ще кілька разів з'являвся. В ті моменти, коли було геть погано. Безшумно з'являвся, допомагав, нічого за це не вимагаючи. Приносив, добував, рихтував. І тихо зникав. А згодом зовсім зник.

Дивно, що згадується важливе і неважливе. Чому я докладно пам'ятаю деталі чужого життя? Чому я раптом згадала того розбійника, який допоміг вижити маминій вчительці Берті Йосипівні? Мама Берточки поїхала в евакуацію в елегантному коричневому костюмчику з кротовим комірцем. Вона купила в Ташкенті собі стьобанку. Тобто звичайну

фуфайку. За якісь там картки. І Берта сказала:

– А мені? Я теж таку стьобанку хочу. На роботу ходити.

І мама її сказала як відрізала: доки я жива, ти стьобанку не носитимеш.

Берта ходила на роботу голодна, прозора, але в елегантному пальті, в якому і приїхала в евакуацію.

І місцеві називали її й таких, як вона, прибулих евакуйованих молодих жінок «російська джальяб». Берта гірко сміялася, що «російською» вона була лише раз – коли тяжко жила в Ташкенті.

Спершу вона влаштувалася до звичайної школи викладати російську мову і літературу. Але все навчання зводилося до збирання бавовни – її відправляли з дівчатками на поля. І там узбеки приймали її за ученицю і запитували, де їхній учитель. Потім уже Берту покликали до військового училища замінити вчителя літератури, який відбув на фронт.

– Фархате, скрути! – просила Берта смішлого завгоспа, який топив пічку в училищі холодної пори року. Той відрізав від запропонованого аркуша квадратик, обережно сипав туди подрібнений тютюн, зализував край і шанобливо віддавав Берті. І Берта курила. Аби притлумити голод.

Жахливий, жахливий голод був.

Моя люба тітонька, зовсім маленька тоді ще, також жила в Узбекистані в евакуації зі старшою сестрою Сонею, братиком Михайликом і мамою. Вони також теплушками дістали-

ся до Ташкента, а потім пішки прийшли в аул. Мама Михайлика, Фаїнки та Соні почала працювати на бавовняному полі. У полуденну спеку, коли всі відпочивали в затінку, вона і ще одна така ж мужня мама, долаючи п'ять і більше кілометрів, бігли додому, щоби принести дітям казанок казенного плову.

Маленький Михайлик почав ходити. У нього були криві ніжки і великий живіт. Ясна річ, через рахіт. Замість панамки або тубетейки він носив на голові алюмінієву мисочку. Так-так, звичайну стару, пошкрябану і пом'яцкану мисочку. Вранці Михайлик вставав з матрацика в самій сорочці, босоніж, починав обхід сусідів. Він безстрашно шкандибав повз злостивих худих собак туди, де пахло їжею. Підходив до вогнища у дворі, обома ручками знімав з голови миску і мовчки тримав перед собою. Йому накладали туди нехитрої їжі, мовчки, не питаючи, чий він, звідки, якої національності. Михайлик там же вилизував мисочку, знову надівав її на голову і чимчикував далі. Так він вижив.

А в його сестри, моєї любої тітоньки, семирічної тоді Фаїнки, трапилася страшна хвороба півдня, малярія. Фаїнка лежала весь день у дворі на курпачі, і її трусило від холоду. За сорокаградусної спеки вона була закидана всім ганчір'ям, яке було в домі. Одного разу у двір в якихось справах зазирнула стара узбечка і побачила синю вмираючу дівчинку, все зрозуміла, мовчки підняла Фаїнку і, допомагаючи їй, слабкій, обома руками, повела за собою. Фаїнка почувалася

так погано, що їй було все байдуже. Проходячи мостиками над ариком, узбечка раптом опустила руки і різко штовхнула Фаїнку в крижану воду. Відтак швидко допомогла дівчинці вибратися. З того дня Фаїнку більше не трусило. Узбецька бабуся, котра російською навіть слова «дякую» не розуміла, приходила потім знову, приносила їжу та гіркі трави для Фаїнки, знаками показувала, як розтовкти, як пити. Хто вона була, та жінка з чужою мовою, чужою релігією, запитати ні в кого.

А тим часом батько Фаїни, Соні та Михайлика лежав у госпіталі з важким пораненням потилиці. Його дивом врятували військові польові хурурги. І ось чудасія. Коли і Фаїнка, і Михайлик, і старша сестра Соня переїхали з дітьми та онуками до Австралії, у Соніного сина раптом народилася дитинка без шкіри на потилиці. Доношена, здорова дитинка. Але шкіри на потилиці не було. І доки чекали на операцію, Соня поїхала до однієї аборигенки, дикої, кудлатої і, як там казали, могутньої. Та поводила руками над хлопчиком і забурмотіла собі щось під ніс хрипким каркаючим голосом. Онук аборигенки переклав, що хтось із предків на війні був поранений у голову. В потилицю.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.